וההערה מאין תִמצא

אליהו נגר

ראיתי את מאמר-תגובתו של הרב חננאל סרי, אשר מצא לנכון להעיר שתי הערות לדבריי בעניין העלייה לבית הקברות. הערתו הראשונה מטרתה להביא **ראָיה גדולה** לשיטת הרמב"ם בעניין היציאה לבית קברות, וההערה השנייה – בעניין בקשת מחילה מהמת. להלן אתייחס להערותיו, ואציע את אשר עלה במצודת עיוני.

א. ראָיה וסיוע לשיטת הרמב"ם

לדעת הרב ח"ס, יש לשים לב להבדלי נוסח בין לשון הרמב"ם לבין התלמוד. בעוד שבתלמוד (בבלי תענית טז ע"א) מופיע נוסח של "**הרינו חשובים כמתים לפניך**", הרי בגירסת הרמב"ם (הל' תעניות ד יח) מופיע נוסח "**הרי אתם מתים פאֵלו**". לדעתו, הבדלים אלו הינם משמעותיים הגוזרים את המסקנה הבאה:

> לא זו בלבד שהרמב"ם דחה את הדעה שהיציאה לבית הקברות באה כדי שהמתים יבקשו עלינו רחמים, אלא שינה והציע נוסח חֲלוּפִי גם לדעה השנייה הסוברת שמעשה זה בא להביע ש"הרי אנו חשובים לפניך כמתים.

לדבריו, הצורך לסטות מלשון התלמוד ולבחור **בשינוי בולט** כזה, מוסבר בכך, שלפי הנוסח בתלמוד משתמע שהיציאה לבית הקברות הינה בעלת אופי של **תפילה** לקב"ה. ואם כן, יש צורך לנסח את הדברים באופן שיסיר כוונה זו וינתב אותה לאפיק אשר ישפיע על טיבהּ של הפעולה המעשית הנגזרת מההלכה. וכה דבריו:

> במקום זאת, מציג הרמב"ם משמעות אחרת, שבה מַפנים מנהיגי הקהל את דבריהם לאנשיהם בתחינה וריצוי כדי שיֵיטיבו את דרכיהם: "הרי אתם מתים כאֵלו, אם לא תשובו מדרכיכם.

לפנינו אם כן, לא רק **שינוי לשוני** הנובע מהשקפת הרמב"ם, אלא אף **שינוי הלכתי** ממה שעשוי להשתמע מהתלמוד. הרמב"ם מנסח את הדברים באופן שבו המשמעות של פְּניית העם לקב"ה תימחק, ותחתיה תעמוד המשמעות שהוא חפץ ביקרהּ, של פניית המנהיגים אל העם. זו לענ"ד משמעות דבריו של הרב ח"ס.

לטעמי, מסקנה זו של הרב חננאל קשה להולמהּ, ולא מצאתי לה סימוכין לא בדברי הרמב"ם ולא בסוגיה של התלמוד, והאמת שהתפלאתי שהערה כזו יצאה מתחת ידו, כי

לא נתן דעתו לקשיים ולחוסר הבסיס שעליהם השתית את הנחתו. להלן אצביע על הקשיים העולים לנוכח הערתו:

א. אין בידינו נוסח התלמוד שעמד לפני הרמב"ם, כך שהטענה שנעשה כאן שינוי בולט ע"י הרמב"ם טעונה הוכחה. על דרך האמור "ערבך ערבא צריך".

ב. גם אם נניח שהנוסח של התלמוד דידן הוא הנוסח שעמד לפני הרמב"ם, אזי כיצד יש להבין את התוספת של הרמב"ם שכתב: "בוכים ומתחננים"? והרי תוספת זו אינה מופיעה בנוסחאות שלנו בתלמוד?! ואם נאמץ את המתודה שהוצעה בהערתו של הרב חננאל נצטרך לומר שהרמב"ם מצד אחד משַנה מנוסח התלמוד באופן שיהלום את השקפתו, ומצד שני - בה בעת מוסיף נוסח שאינו הולם את השקפתו. האומנם? אפשרות זו תיתכן רק אם נניח שהרמב"ם מתנהל על דרך 'הסיבה השישית' מִסיבות הסתירה (מו"נ ח"א, הקדמה, מהד' הר"י קאפח, עמ' יד), מה שאינו אפשרי להניח.

ג. לאור חילופי גירסאות המופיעים בין התלמוד הירושלמי לבין הבבלי, ולאור הגירסה של רבינו חננאל, סביר יותר להניח שעמדה לפני הרמב"ם גירסה שאינה לפנינו.[1] בתלמוד הירושלמי (תענית ב א) הנוסחה היא: "**חָשְׁבִינוּ**[2] **כאילו מתים לפניך**", ואצל רבינו חננאל הגירסה היא: "ולמה יוצאין לבית הקברות? אם נתחיבנו רעב, הרי אנו רעבים. ואם נתחיבנו גלות, הרי גלינו ממקום למקום. ואם נתחיבנו מיתה, הרי אנו בבית הקברות"".[3] לשון זו קרובה ביותר ללשון הרמב"ם ואפילו רציונלית יותר בהתחשב בכך שאין אצלו "בוכים ומתחננים" כפי שמופיע ברמב"ם.

1 והדברים מקבלים משנה תוקף, לאור העובדה שהרמב"ם שקד על בדיקת נוסחאות שונות של התלמודים, כפי שבא לידי ביטוי בדבריו הנוקבים בהל' מלווה ולווה (טו ה): "יש נוסחאות מן התלמוד שכתוב בהן... וטעות סופרים היא, ולפיכך טעו המורים, על פי אותן הספרים. **וכבר חקרתי על הנוסחאות הישנות, ומצאתי בהן שהוא נאמן. והגיע לידי במצריים מקצת תלמוד ישן כתוב על הגווילים, כמו שהיו כותבין קודם לזמן זה בקרוב מחמש מאות שנה... ומפני טעות זו שאירעה למקצת הספרים, הורו מקצת גאונים...** וגם זו טעות גדולה. והדין האמת... וטעות סופרים היא...". אף דחה דברי גאונים כאשר מצא לנכון שנוחסתם אינה מדוייקת כל צרכה, כדלעיל, וכפי שכתב בהל' אישות: "**יש גאונים שהורו**... ואין דרך התלמוד מראה דבר זה **וטעות היתה בנוסחאות שלהם**, וכבר בדקתי על ספרים רבים וקדמונים ומצאתי שהדבר כמו שביארנו". (ההדגשות שלי. א"נ). וראה גם הל' שביתת יו"ט (ב יב); גירושין (ט לא). מכאן מודעה רבא לחשיבות ההתחקות אחר הנוסח שעמד בפני הרמב"ם, וטרם נכריע ללא בסיס איתן שנוסחת התלמוד דידן, היא הנוסחא שאותה הרמב"ם דוחה.

2 **חָשְׁבִינוּ** – חי"ת בקמץ קטן (הגוי בעברית הישראלית - "ספרדית" כמו חולם וכמו אות O "או" האנגלית) והשווא נח. והוא לשון ציווי בבניין הקַל. (הערת י"ו)

3 כך מופיע ב'פירושי רבנו חננאל בן חושיאל לתלמוד', מהדורת הרב דוד מצגר, ירושלים תשנ"ו, עמ' לו. בגירסת ר"ח המופיעה בתלמוד בבלי, מהדורת 'עוז והדר', הנוסח הוא: "וטעם שיוצאין לבית הקברות כלומר הרי אנו כמתים".

ד. לא ברור כיצד הִסיק ח״ס מדברי התלמוד, שיש דרישה לִפְנות אל הקב״ה בבית הקברות, ואשר מחמת כך היה צורך **לסטות** מדרישה זו ולנסח אותה באופן אחר. מסקנה זו אין לה אחיזה לא בלשון התלמוד ולא בהלך-הרוח העולֶה מהסוגיה. ולשם כך אדרֵש להביא את לשון התלמוד ולהציע את הדברים כהווייתם כדלהלן:

> למה יוצאין לבית הקברות? פליגֵי בה רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הרי אנו חשובין לפניך כמתים, וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים. מאי בינייהו? איכא בינייהו קברי נכרים [נ״י: גוים].[4]

יושם אל לב, הדיון בתלמוד עוסק ביחס ובהבדל שבין שני הטעמים שניתנו לעניין היציאה לבית הקברות. לא עומדת כאן על הפרק השאֵלה מה אומרים בבית הקברות. נקודת המשקל מוסבת אל התכלית **המעשית** הגלומה ביציאה לבית הקברות. ועל כך ניתנו שני טעמים: האחד, טעם המייחס השפעה מהמתים לחיים, והטעם האחר מבטא את האפקט והלקח האישי: ׳הרי אנו חשובים לפניך כמתים׳. עצם השאלה ׳מאי בינייהו?׳ והתשובה הניתנת לה, מלמדים בעליל כי הדברים מתייחסים למשמעות המעשית, ולא לאיזה מלל או נוסח שצריך להיאמר בבית הקברות. לפיכך אין הבדל אם הגירסה ׳הרינו חשובים לפניך׳, או ׳הרי אנו כמתים׳, או כלשון הירושלמי ׳חָשבֵינו כמתים׳. לוּ היה הדיון נסוב על שאלת נוסח האמירה בבית הקברות, היה עניין ומקום להידרש להבחנות וחילוקים בין הגירסאות.

נסכם ונאמר, כי הָאמירה ׳הרינו חשובים לפניך כמתים׳, אינה עניין של נוסח מילולי, אלא **ביטוי רעיוני** של מגמת היציאה לבית הקברות. והואיל ומדובר בביטוי רעיוני, הרי שאף אליבא דהרמב״ם אין לעצם הנוסח השפעה. וכך היא שיטתו בכל מקום שמבַטֵא את הרעיון אף אם לא באותו לשון.[5]

ה. גם מלשון הרמב״ם קשה להלום את מסקנתו של הרב חננאל. מאופֶן קריאתו את ההלכה עולה שהרמב״ם מבחין בין העם לבין המנהיגים. ונמצא לשיטתו שהפנִייה ״הרי אתם מתים כאֵלו״ היא של המנהיגים אל העם. ואיני יודע על יסוד מה הבין שביטוי זה הוא נוסח של פנייה שצריכים לאמרה בבית הקברות. גם כאן הביטוי ״הרי אתם מתים כאֵלו״, אינו של מילים שנאמרות, אלא הוא ביטוי של המשמעות והרעיון העומד ביסוד הדרישה לצאת לבית הקברות. ודברי הרמב״ם נהירים וברורים. הואיל וכתב ״בוכים ומתחננים שם״ (בבית הקברות), הוסיף והטעים כי בכיה והתחננות זו אינן תפילה ופנייה לה׳ או פנייה למתים, אלא היא לצורך התעוררות בתשובה, ונועדה להמחיש לעם שאם לא ישובו אזי הם כאֵלו אותם המתים. ומה גם שמודגש בלשון הרמב״ם ׳**כל העם**׳

4 בבלי, תענית טז ע״א.

5 כפי שמצאנו במו״נ ח״א ב, כאשר הביא את דברי המקשה, לא טרח לציין את לשונו, והסתפק בהבאת הרעיון שעמד ביסוד שאלתו: ״זו היתה כוונת הקושיא ועניָנה **ואם כי לא היתה בנוסח זה...**״. (ההדגשה שלי. א״נ).

יוצאים ובוכים ומתחננים, הרי שזה כולל את כולם ללא הבחנה בין מנהיגים או סתם עמך. נוסיף ונציין, כי נוסח הדברים שצריך לומר בסדרי התענית, ומי אומר וכיצד אומרים, עניין זה הסדירו הרמב"ם בהלכות הקודמות. רק לאחר שסידר את כל הדברים הללו חתם את הפרק בהלכה נפרדת המתייחסת לעניין היציאה לבית הקברות. ואם כן לפי הֶדבק הדברים וסידורם, קשה להלום את החילוק המוצע.

ב. בקשת מחילה מהנפטר

מה שציין ח"ס כי מלשון הרמב"ם עולה שהפְנִייה אינה לנוכח הנפטר אלא בגוף שלישי, זהו העניין שכתבתי במאמרי בזה הלשון: "במקרה שמת חברו, אין פנייה כלל לחבירו. **הפְנִייה היא לה' ולעשרה בני אדם שהביא עמו"** (עמ' 150). הרי ממה שכתבתי עולה **במפורש** שהפנייה היא בגוף שלישי.

ואלה יעמדו על הברכה על תרומתם הנדיבה

להוצאת "מסורה ליוסף"

לזכרון עולם

אאמו"ר יחיא בן ר' שלמה עדני נע"ג

נדבת בנו

הרב אבשלום עדן

לזכרון עולם

יחיאל בן סלימאן נהרי ויונה בת גד נהרי נע"ג

נדבת האחים:

אבשלום, בצלאל, גבריאל, מיכאל ונריה נהרי

לזכרון עולם

יעיש בן יוסף חג'בי, עזריה בן יעיש חג'בי, ושושנה בת זהרה חג'בי נע"ג

נדבת

חנניה ויונה חג'בי וב"ב הי"ו

לזכרון עולם

לנפשות

ר׳ יהודה בן מארי יחיא פרחי נע״ג

ובנו

יוסף (יוסי) פרחי נע״ג

נדבת

שמואל ואסתר פרחי וב״ב הי״ו

לזכרון עולם

האחים: אסתר, עמרם ואבנר גמדני נע״ג

וגד בן שלמה מהצרי נע״ג

נדבת

דניאל ויעל גמדני וב״ב הי״ו

לרפואתם והצלחתם

אילנית בת רחל, יואל בן מזל, ברק בן אילנית, אור בן אילנית.

יהי שלום בחילם שלווה בארמנותם

לזכרון עולם

- שריה כברה – לזכר אביו ר' אברהם כברה נע"ג
- ציון סירי – לזכר אביו ר' שלום סרי נע"ג
- אפרים אוקשי – לזכר אביו ר' שלום אוקשי נע"ג
- בת שבע אורן – לזכר אחיה עמרם שעתאל נע"ג
- דינה ואליצור לוי – לזכר סולימאן נסים בן עוואד, ויוסף מוסא יחיא לוי נע"ג
- אביעד וענת פרחי – לזכר ר' יהודה בן מארי יחיא פרחי, ובנו יוסף (יוסי) פרחי נע"ג
- צבי ואביבה פרחי – לזכר ר' יהודה בן מארי יחיא פרחי, ובנו יוסף (יוסי) פרחי נע"ג
- בן חור וחופית פרחי – לזכר ר' יהודה בן מארי יחיא פרחי, ובנו יוסף (יוסי) פרחי נע"ג
- משפחת קשקש – לזכר אבי המשפחה אברהם בן מבורך קשקש נע"ג
- עזרי ואילנה מנחם וב"ב – לזכר צדוק בן יחיא מנחם נע"ג
- נדבת שושי חדי וב"ב – לזכר נעמי בת שמעון עקיבא, יחיא בן עוד עקיבא, סעדה שרה (בת סאלם עורקבי) חדי נע"ג
- דינה ואברהם אילוז וב"ב – לזכר: משה בן יקוט, מרים בת לאה, בת-שבע בת מרים, לאה בת מרים, דוד בן מרים נע"ג
- רחל אריה ושושנה בלחני – לזכר :

  – יעקב בן מרים אברליאן נע"ג

  – השמט (אסתר) בת גוהר רבי נע"ג

  – שרה בת גאנגן נע"ג
- יצחק שרעבי ומשפחתו, לזכרה של הרעיה והאם אורלי, ע"ה.

לרפואה והצלחה

- ר' יחיאל עוזרי, לרפואת רעייתו
- שמעון ושושנה גמדני פרדס חנה, להצלחתם.

- אבישג בת בן–ציון דמארי, יבנה
- אברהם ב"ר אהרון חמדי הלוי, נתניה
- אהרן ב"ר שמואל בר–עוז, בני ברק
- אופיר היזמי, רעננה
- אופיר כהן, אלעד
- אליהו בן כה"ר יחיא בשארי, אלעד
- אליהו עמר, בני ברק
- אלעד ואורלי פרחי, אבני חפץ
- אמיר ב"ר דוד לביא, בני ברק
- אריאל ב"ר משה חמדי, רמת גן
- אריה ב"ר אהרן ג'ראפי, הרצליה
- בית הכנסת "תפילת שלמה" (תימן) אלון שבות
- דוד ב"ר חיים חמדי, רמת גן
- דניאל בן כה"ר יחיא בשארי, נתניה
- דניאל ומזל מזרחי, נתניה
- הרב אלון ב"ר עזרא מגורי פתח תקוה
- הרב ליאור ב"ר אהרן חמדי הלוי, פתח תקוה
- הרב עזרא לוי, אלעד
- חיים בן כה"ר יחיא בשארי, נתניה
- חיים הלוי, רמת גן
- חיים חמדי, אלעד
- חיים ערוסי, מבשרת ציון
- יאיר בן יצחק ימיני, חולון
- יגאל נחום, מודיעין
- יהודה ב"ר אהרן ג'ראפי, רחובות
- יהודה ב"ר יהודה והב, אלון שבות
- יהונתן בן אברהם, נתניה
- יואב ב"ר זכריה צארום, רמת גן
- יובל גיאת, נתניה
- יונתן ב"ר משה קדם, ירושלים
- יוסי ושדי, ירושלים
- יחיאל ב"ר סעדיה בוסאני, אלעד
- יחיאל בדיחי, בני ברק
- יניב ב"ר עזרי סרי, אלעד
- ירון לוי, רעננה
- ירון קרני, כפר סבא
- ישי אריה, צורן
- ישי בן הרב יוסף קחזם, תנובות
- לוי ב"ר סעדיה בוסאני, בני ברק
- מאיר ב"ר אהרן חמדי הלוי, בני ברק
- מיכאל ב"ר שלמה זהבי, בני ברק
- מנחם גלעדי, צורן
- משה ב"ר חיים חמדי, רמת גן
- משה ב"ר יהודה כהן, רמת גן
- משה ויפה אלשייך, אלקנה
- משה ב"ר יוסף טאירי, בני ברק
- נוחם במו"ר רצון ערוסי, אלעד
- נתיב זהרי, חדרה
- נתנאל ב"ר נסים יוסף, תנובות
- נתנאל מועלם, רחובות
- עודד ב"ר אברהם חמדי הלוי
- עופר ב"ר שמעון קאפח, ק. אונו
- עזרא (אלי) ב"ר מארי סעיד יחיא לוי
- עזרא ענבי, נתניה
- פנחס כהן, הרצליה
- צדוק חבני, פתח תקוה
- ראובן וחבצלת אברהם, אלקנה
- רוני בן הרב יוסף קחזם, תנובות
- רפאל יצחקוב, בני ברק
- שאול ציון ב"ר בן–ציון דמארי, יבנה
- שלום כרמי, נתניה
- שלומי ב"ר יצחק ימיני, רבבה
- שלומי ואירית לוי, רחובות.
- שלמה ב"ר אהרן חמדי הלוי, אלקנה
- שמעון ימיני, אלעד
- שמעון רביב, רבבה
- שרוני ורבקה בן ציון, רעננה
- תובל ב"ר אלחנן מדמון, חדרה
- תומר ב"ר אלי זכריה, אלעד
- תמיר ב"ר זכריה היזמי, רעננה
- תמיר רצון וב"ב, ראש העין

"הֵיטִיבָה ה' לַטּוֹבִים וְלִישָׁרִים בְּלִבּוֹתָם"